

ANN HAGEDORN

NUKKUVA AGENTTI

ATOMIVAKOOJA, JOTA EI KOSKAAN SAATU KIINNI

DOCENDO

ANN HAGEDORN

NUKKUVA AGENTTI

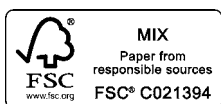
ATOMIVAKOOJA, JOTA EI KOSKAAN SAATU KIINNI

SUOMENTANUT
PIA KORPISAARI

DOCENDO

UNCLASSIFIED

*John Jankit
Alanya, New York
March 2, 1954*

Englanninkielinen alkuteos *Sleeper Agent. The Atomic Spy in America Who Got Away* ilmestyi Yhdysvalloissa 2021.

Copyright © 2021 by Ann Hagedorn
Suomenkielinen laitos © Pia Korpisaari ja Docendo 2022

Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

Tämän teoksen tekstin ja kuvien jäljentäminen ilman lupaa painamalla, monistamalla, skannaamalla tai muilla tavoin kielletään tekijänoikeuslain mukaisesti.

Taitto: Jukka Iivarinen, Taittopalvelu Vitale

Kustantaja:
Docendo Oy, Jyväskylä
Puh. 044 7270 250
info@docendo.fi
www.docendo.fi

ISBN 978-952-382-353-2
Painopaikka: Skandbook UAB, Liettua 2022

*Elizabethin, Dwightin, Janetin, Harryn,
Ethelin ja Cyruksen muistolle*

SISÄLLYS

Esipuhe.....	11
--------------	----

OSA I: HOUKUTUS

ENSIMMÄINEN LUKU

Virginia Streetin amerikkalainen unelma	23
---	----

TOINEN LUKU

”Totuus ja vain totuus”	32
-------------------------------	----

KOLMAS LUKU

Pidätys.....	41
--------------	----

OSA II: PETOS

NELJÄS LUKU

”Liikematka”	51
--------------------	----

VIIDES LUKU

Peitetehtävä Bronxissa	68
------------------------------	----

KUUDES LUKU

Yleistä kemiaa	86
----------------------	----

SEITSEMÄS LUKU

Valheita ja kytköksiä	107
-----------------------------	-----

KAHDEKSAS LUKU	
Mies jeepissä.....	120
YHDEKSÄS LUKU	
Teatterin salaisuus	137
KYMMENES LUKU	
Vakoilemisen taito.....	158
YHDESTOISTA LUKU	
Loikkareita ja kiinni jääneitä	168
KAHDESTOISTA LUKU	
Seuratoimintaa.....	179
KOLMASTOISTA LUKU	
Pako.....	191

OSA III: JAHTI

NELJÄSTOISTA LUKU	
Sovershenno sekretno (huippusalainen).....	209
VIIDESTOISTA LUKU	
Postikortteja Pariisista	222
KUUESTOISTA LUKU	
Maaliskuun 1953 kirjeet.....	238
SEITSEMÄSTOISTA LUKU	
Salat julki	251
Jälkikirjoitus.....	267
Kiitokset.....	273
Huomioita	281
Bibliografia	317
Hakemisto	329

Voimallinen näytelmä jatkuu, ja sinä voit kirjoittaa siihen oman osasi.

— WALT WHITMAN,
O ME! O LIFE!
LEAVES OF GRASS

ESIPUHE

Joskus varoitusmerkit hautautuvat kaiken muun alle ja ne ymmärretään vasta jälkikäteen. Alati eteenpäin pyrkivät ihmiset puskevat kuin pikajunat ohi totuuksien ja puolitotuuksien, jotka kätkeytyvät oletettuun maastoon. Näin kävi New Yorkin Grand Central Palacessa yhtenä iltana vuonna 1948 myös eräälle pariskunnalle, jonka kumpikin osapuoli sai pian tajuta vihjeiden sivuuttamisen hinnan.

Oli 19. syyskuuta ja kaupungin viiden kaupunginosan vuonna 1898 tapahtuneen yhdistämisen 50-vuotisjuhlanäyttelyn viimeinen päivä. Kultaisen vuosipäivän juhla oli alkanut jo elokuun lopussa seremonialla, joka oli yksi New Yorkin historian ikimuistoisimmista. Waldorf-Astoria-hotellissa nautitun juhlaillallisen jälkeen kutsuvieraiden taskulamppukulkue käveli itään Lexington Avenuelle, missä kaikki sähkövalomainokset oli sammutettu Forty-Second Streetin pohjoispuolelta kymmenen korttelin matkalta. Katulamppujenkin valot oli himmennetty vastaamaan 50 vuotta aiemmin palaneiden kaasulamppujen hentoa hehkua. Tapahtuman isäntien eli New Yorkin pormestarin

William O'Dwyerin ja Yhdysvaltain atomienergiakomission johtajan David E. Lilienthalin johtama, ainakin sadasta naisesta ja miehestä koostuva kulkue seisahtui Grand Central Palacen Forty-Seventh Streetin puoleiselle sisäänkäynnille, missä heidän seuraansa liittyivät tuhannet avajaisillan vieraat sekä ainakin 50 000 Lexington Avenuen jalkakäytävälle ahtautunutta katselijaa. Samassa kaikki näyttivät kääntävän katseensa kohti taivasta. Empire State Buildingin huipulla oli kaksi planetaariokokoluokan kaukoputkea, jotka oli suunnattu kohti Aliothia, Otavan kirkkainta tähteä.

Seuraavaksi koitti atomiajan avausseremoniaan sopiva uudenlainen nauhan leikkaus. Tasan puoli yhdeksältä Aliothista säteilevä valo aktivoi kummankin kaukoputken okulaarin valokennot, joista energiapurkaus eteni lennätinlankoja pitkin Grand Central Palacen neljänteen kerrokseen. Siellä sen virittämä uraaniatomi käänsi sähkökytkintä, joka sytytti Lexington Avenuen ylle korttelin pituudelta asennettuun nauhaan kudotun magnesiumin palamaan. Liekehtivä magnesium leikkasi nauhan kovaäänisesti räsitteä, ja samassa alueen valot syttyivät taas täyteen loistonsa ja pormestari julisti vuosijuhlan virallisesti avatuksi: ”On varsin osuvaa, että avaamme tämän kultaisen vuosipäivän juhlanäyttelyn uraaniatomin energialla. Yksi merkittävimmistä näyttelykappaleista nimittäin on ’Ihminen ja atomi’, kaikkien aikojen kattavin ydinenergiaa esittelevä näyttelykokonaisuus.”

Palacen neljännen kerroksen monitahoinen näyttely oli totisesti ainutlaatuinen etenkin siksi, että hankala atomipommiaihe selitettiin kansantajuisesti havainnollistamalla hiukkaskiihdyttimien ja ydinfission toimintaa. Ihmis-

kunnan pelottavinta asetta esiteltiin myös rauhantyon edistäjänä. Koko vuosijuhlakuukauden ajan ovensuukyselyt kertoivat, että kaikkein suosituin näyttelykohde oli se, jossa atomipommin tarina kääntyi pelottavasta kiehtovaksi. Yksi syyskuinen sanomalehti hehkutti Ihminen ja atomi -näyttelyosastoa koko New Yorkin parhaaksi esitykseksi.

Ylistävät arviot saattoivat olla innoittajana myös miehelle ja naiselle, jotka olivat sopineet tapaamisen Grand Central Palaceen tutustuakseen näyttelyyn ennen sen päättymistä 19. syyskuuta. Tai ehkä heitä kiinnostivat ajankohtaiset atomivoima-asiat, kuten kuumana käyvä väittely ydinvoiman kansainvälisestä hallinnasta tai alati kiihtyvät syytökset neuvostovakoilusta sota-ajan laboratorioissa, joissa Yhdysvaltain ensimmäiset atomipommit kehitettiin. Lähes jokaisena syyskuun päivänä uutisissa kerrottiin sota-ajan vakoiluepäilyistä. Lauantaina, jona mies nimeltä George Koval oli kutsunut Jean Finkelsteinin näyttelyyn, *New York Timesin* pääjuttu keskittyi pian julkaistavaan raporttiin, joka paljastaisi ”järkyttävän luvun kommunistista vakoilutoimintaa atomialalla” ja nimeäisi aiemmin tuntemattomia henkilöitä, joiden väitettiin liittyvän osin New Yorkissa toimivaan vakoilurinkiin.

Koval kuitenkin sanoi seuralaiselleen haluavansa käydä Palacen näyttelyssä siksi, että voisi tavata siellä vanhoja ystäviään, joiden kanssa hän oli työskennellyt sotavuosina Oak Ridgen ydinvoimaloissa Tennesseessä. Hän oli varma, että ystävät tulisivat Ihminen ja atomi -näyttelyyn ja kiertäisivät sen hänen kanssaan. Jean kunnioitti tulevaisuuden aviopuolisokseen mieltämäänsä miestä ja suostui tämän ehdotukseen. Luettuaan arvostelut Oak Ridgen kaasu-

diffuusiolaboratorion pienoismallista ja animaatiopaneeleista, joissa esiteltiin erittäin radioaktiivisen alkuaineen, plutoniumin, valmistustapaa, Jean oli itsekkin innoissaan näyttelystä. Oak Ridge. Plutonium. Radioaktiivisuus. Hänelle vieraita mutta hänen poikaystävälleen hyvinkin tuttuja asioita, ja hän halusi tietää tuosta miehestä kaiken: mikä tätä kiinnosti, millainen tämän menneisyys oli ja mitä tämän tieteellinen osaaminen oli, siinä määrin kuin sitä oli mahdollista ymmärtää.

Jean oli tavannut George Kovalin ensi kerran eräänä maaliskuisena iltana vuonna 1948 keilahallissa lähellä New Yorkin yliopiston kampusta. Jean oli 21-vuotias osa-aikainen opiskelija, ja George oli 34-vuotias jäsen samassa alumnien oppilaskunnassa, jossa Jeanin veli Leonard oli aktiivinen puuhamies. George ja Leonard olivat myös vanhoja kurssitovereita yliopiston sähkötekniikan osastolta. Tuona iltana oppilaskunta kilpaili keilailuliigan mestaruudesta, ja Leonard halusi esitellä sisarelleen ”kiinnostavan ja harvinaislaatuisen ystävänsä”, sähköinsinöörin, joka osasi siteerata niin Walt Whitmanin kuin Henry Wadsworth Longfellow’nkin runoja.

Kun Jeanilta vuosia myöhemmin kysyttiin tuosta illasta, hän vastasi vain: ”Se oli vakavaa heti alusta lähtien.” Hänen muistoissaan Koval oli hoikka mutta vankkahartainen 182-senttinen mies, jonka olemus oli hyvin miehekäs. Kovalilla oli lyhyet ja suorat ruskeat hiukset, ruskeat silmät ja täyteläiset huulet, jotka korostivat hänen leveän hymynsä viehättävyyttä. Siisti kaveri, joka oli vielä pari vuotta aiemmin ollut Yhdysvaltain armeijan palveluksessa ja tapasi pukeutua tummansiniseen pikkutakkiin ja khakin-

värisiin housuihin. Vaikka hän ei koskaan vaikuttanut suuremmin piittaavaan vaatetuksesta, hän näytti tyylikkäältä, urbaanilta ja ennemminkin kokeneelta newyorkilaiselta älyköltä kuin Iowassa varttuneelta entiseltä sotilaalta. Keskilämmen vaikutus pilkahti kuitenkin ajoittain esiin kovalta vaikuttavan pinnan läpi viattomuutena, joka saattoi olla myös silkkaa uteliaisuutta kaikkea ja kaikkia ympärillä olevaa kohtaan. Koval oli kuin kissa; aina valpas ja valmis toimintaan, samalla kertaa sekä leikkisän innokas että varovainen.

Jeanin mukaan Koval oli sulavakäyttöksinen ja eloisa, mutta hänessä oli myös omat rosonsa. Harva tunsi hänen vakavampaa puoltaan, jonka Jean arveli juontuvan onnettomasta lapsuudesta. Se olisi myös selittänyt sen, miksi Koval oli haluton kertomaan yksityiskohtia menneisyydestään. Hän kuitenkin kertoi Jeanille, että hän oli syntynyt Sioux Cityssä joulupäivänä vuonna 1913, lähtenyt kotoa seitsemäntoistavuotiaana ja että pian sen jälkeen hänen vanhempansa olivat kuolleet. Koval sanoi myös olleensa ainoa lapsi ja sukunsa viimeinen edustaja. Jean uskoi kuulemansa, koska mikään ei antanut aihetta epäillä tarinaa. Sitä paitsi heillä oli paljon muitakin puheenaiheita, kuten Kovalin suurin intohimon kohde, baseball. Koval osasi ulkomuistista kaikkien vuoden 1948 pääsarjan syöttäjien taustat ja täydelliset pelitilastot. Kaveripiiri tunsi hänet myös erinomaisena polttajana.

Kun Jean suunnitteli kuukausien ajan yhteistä elämää, hän ei etsinyt todisteita mistään ikävästä, ja miksi olisi-kaan? Silloin tällöin hän huomasi miehen näkevän paljon vaivaa vakuuttaakseen vilpittömyyttään. Tällä oli myös

tapana vaieta yhtäkkiä ikään kuin osa hänen koneistostaan olisi äkisti sammunut. Hän oli aina täsmällinen ja kurinalainen, noudatti alati kaikkia normeja eikä koskaan puhunut enempää kuin oli tarpeen.

Syyskuun 19. päivänä hän oli kuitenkin myöhässä – ja vaikutti ottavan sen hyvin raskaasti. Hän oli heti illan alusta lähtien aivan toisenlainen kuin se sulava ja hurmaava seuralainen, johon Jean oli tottunut, ja mitä pidempään he viipyivät Grand Central Palacessa, sitä ahdistuneemmalta mies vaikutti. Ehkä juuri hermostuneisuuden lievittämiseksi pariskunta liikkui koko ajan, mutta palasi aina Ihminen ja atomi -näyttelyosastolle ilmeisesti varmistamaan, että olisivat paikalla Kovalin ystävien saapuessa. Mikään ei saanut hänen huomiotaan herpaantumaan, ei edes yleisön suosiman, hurjatehoisen 200 000-volttisen generaattorin pienoismalli, jota oli käytetty atomivoimakokeissa; se oli asetettu näytteille kammioon, johon yleisö saattoi mennä sisään ja kokea hiustensa nousevan pystyyn.

Kovalia pienoismalli ei kuitenkaan kiinnostanut. Hän vaikutti näyttelijältä, joka oli unohtanut vuorosanansa. Hän oli hermostunut, etäinen ja yksinäinen. Näyttely sulkeutui puolilta öin, ja pariskunta odotteli sisällä aivan viime hetkille saakka. Kovalin ystäviä, Oak Ridgen työtovereita tai armeijakavereita ei kuitenkaan ilmaantunut paikalle. Metromatkalla takaisin kummankin kotikaupunginosaan Bronxiin heillä oli Jeanin sanoin ”ihka ensimmäinen rakastavaisten riita”. Ajan mittaan riidan varsinainen aihe unohtui, mutta Jeanin mieleen painui se, että mies ”vaikutti riidanhalluiselta”. Jean asui yhä vanhempiensa kanssa ja Koval saattoi hänet kotiin, mutta Jean ei enää myöhemmin

saanut millään mieleensä, sanoiko mies hyvästellessään ”näkemiin” vai ”hyvästi”.

Tapauksen jälkeen Jean jätti Kovalin rauhaan sekä veljensä Leonardin neuvosta että oman vaistonsa ohjaamana. Yhteydenotosta pidättäytyminen vaati varmasti itsekuria, koska kahdessa päivän uutisessa olisi riittänyt parille runsaasti jutun juurta. Jutuista toinen liittyi urheiluun ja toinen politiikkaan. Baseballissa kaksi altavastaaajajoukkuetta oli etenemässä kohti vuoden 1948 Pohjois-Amerikan mestaruuskisoja: Boston Braves, jonka edellinen mestaruusviiri oli vuodelta 1914, ja Cleveland Indians, jota oli juhlistettu voittajana viimeksi vuonna 1920. Se oli juuri sellainen mitteli, jota altavastaaajien kannattamiselle omistautunut Koval olisi seurannut tiiviisti. Poliitikassa taas kohistiin otsikoista, joissa spekulointiin jatkuvasti New Yorkissa tapahtuvaa neuvostovakoilua, muun muassa atomivakoojien verkostoja. Yksi otsikko julisti, että ”Yhdysvalloissa on vakoojia ’karussa’”.

Jean kaipasi poikaystävänsä ääntä päivittäin, mutta hylitsi silti itsensä. Kun hänen lopulta oli pakko saada puhua tämän kanssa, puhelimeen vastasi vuokraemäntä, joka sanoi, ettei Koval ollut paikalla eikä palaisi aikoihin – kenties ei koskaan. Koval ei vuokraemännän mukaan enää asunut huoneistossa, vaan oli parhaillaan laivassa matkalla Eurooppaan. Hän oli lähtenyt ”eilen aamulla, pelkkä putkikassi matkatavaroinaan”.

Jeanista varmasti tuntui kuin salama olisi iskenyt keskellä kirkasta päivää. Soitettuaan veljelleen, jolla ei ollut mitään tietoa Kovalin lähdöstä, Jean otti yhteyttä Herbie Sandbergiin, jota hän piti Kovalin parhaana ystävänä.

Sandberg vahvisti Kovalin lähteneen New Yorkista 6. loka-kuuta aikomuksenaan mennä sähkövoimalatyömaan johtajaksi Puolaan. Sandberg ei tiennyt, milloin hänen ystävänsä palaisi, eikä hänellä ollut tarjota Jeanille mitään uutta osoitettakaan. Hän tiesi vain, että Koval oli lähtenyt *SS America* -aluksella laiturilta 61 ja että lähtöpäivänä oli satanut.

Vaikka asiakirjoista ja haastatteluista sittemmin selvisikin joitain tosiasioita Kovalin pakenemisesta Yhdysvalloista, kaikkiin kysymyksiin ei koskaan saada vastausta. Emme esimerkiksi tiedä, mitä hänen mielessään liikkui, kun hän katseli New Yorkin kutistuvaa siluetta ja edessä avautuvaa aavaa merta. Muisteliko hän edellistä kertaa, kun hän lähti Yhdysvalloista toukokuussa 1932 vanhempiensa ja kahden veljensä kanssa aluksella, joka lähti laiturilta 54 lopullisena määränpäänään Neuvostoliitto, tai isänsä tarinoita elämästä venäläisenä siirtolaisena, joka näki Amerikan ensi kerran vuonna 1910? Käyttäytyikö hän kuin ammattilainen, joka ei kärsinyt viime hetken epäroinista tai tunteellisuudesta, kun alus ohitti suuren patsaan, joka edusti hänen synnyinmaansa vapauksia? Joutuiko hän kamppailemaan pitääkseen syrjässä ajatukset siitä, mitä ja kenet hän oli jättämässä taakseen?

Marraskuuhun mennessä Koval oli palannut Neuvostoliittoon ja asettunut Moskovaan 12 vuotta aiemmin naimansa Ljudmila Ivanova Kovalin luo, ja ennen pitkää hän tapasi jälleen myös 65-vuotiaan isänsä Abrammin, 58-vuotiaan äitinsä Ethelin ja toisen kahdesta veljestään, Isaiihin. Siitä ei ole tietoa, mitä hän kertoi kahdeksan vuotta kestäneestä ”liikematkastaan” Neuvostoliiton tiedustelupalvelun tehtä-

vissä, mutta yksi asia on varma: George Koval lähti Yhdysvalloista kreivin aikaan. Kuten kuka tahansa hänet tunteva olisi sanonut, hänen ajoituksensa oli aina likimain täydellinen.

TOSIKERTOMUS MESTARIVAKOOJAN HUIMASTA ELÄMÄSTÄ

George Koval oli yksi tärkeimmistä ja vähiten tunnetuista 1900-luvun venäläisistä vakoilijoista. Hänen avullaan Neuvostoliitto kiihdytti merkittävästi omaa atomipommin kehitystään.

Venäläisille vanhemmille Yhdysvalloissa syntynyt George Koval osoittautui täydelliseksi vakoojaksi. Älykäs Koval puhui sujuvaa amerikanenglantia, pelasi baseballia, oli naistenmies ja ylipäättään hyvin amerikkalainen. Ja hänellä oli Yhdysvaltain passi. Neuvostoliiton sotilastiedustelu GRU lähetti hänet vuonna 1940 urkkimaan Yhdysvaltain salaisiin plutoniumia, rikastettua uraania ja poloniumia valmistaneisiin laitoksiin. Hän ei koskaan paljastunut, ja presidentti Putin palkitsi hänet postuumisti vuonna 2007 Venäjän federaation sankarin arvonimellä. Se on korkein Venäjällä siviileille annettava tunnustus.

New Yorkissa asuva, Ohiota kotoisin oleva *Ann Hagedorn* on palkittu toimittaja, joka on työskennellyt *The Wall Street Journal* -lehdessä ja opettanut kirjoittamista Northwesternin ja Columbian yliopistoissa Yhdysvalloissa.

KL 99.1

ISBN 978-952-382-353-2

Docendo

Kansi: Jussi Jääskeläinen